160

Inleiding tot het denken van
Hegel

door

J. V. MEININGER

»HOOFDFIGUREN VAN HET MENSELIJK DENKEN«

INLEIDING TOT HET DENKEN VAN HEGEL

SERIE „HOOFDFIGUREN VAN HET MENSELIJK DENKEN"
No. 21

G W F Hegel.

INLEIDING TOT HET DENKEN VAN HEGEL

door

J. V. Meininger

UITGEVERIJ BORN N.V. - ASSEN/AMSTERDAM

1e druk 1956

INLEIDING

I. *De waarheid omtrent Hegel*

DIT boekje is bedoeld voor hen, die iets meer willen weten omtrent het philosopheren van Hegel.

Nu is het inleiden in de gedachtegang van een denker, die waarlijk philosoof is, niet gemakkelijk en zeker niet in beknopte min of meer populaire vorm.

Vooral Hegel, een philosoof over wie zeer veel geschreven is, stelt ons voor grote moeilijkheden, want men kan bij hem niet zo maar beginnen, als het ware met de deur in huis vallend.

Wat drijft iemand ertoe om kennis te nemen van Hegel?

De nieuwsgierigheid of zelfs weetgierigheid, die hier in het spel is, zal toch wel ontspruiten aan een verlangen dat in wijsgerig weten bevrediging hoopt te vinden.

Waarom wendt men zich tot de wijsbegeerte, waar gaat het in de wijsbegeerte om?

Ziedaar vragen waarbij wij even stil moeten staan en waarop het antwoord eigenlijk meteen midden in de wetenschap zelf voert.

De mens die zich tot de wijsbegeerte wendt zoekt iets, iets dat hij in zijn dagelijkse ervaring, in zijn beroep, in zijn vakwetenschap, of zelfs in zijn geloof niet vindt.

Hij zoekt antwoord op vragen die hij zichzelf stelt.

Hij zoekt ordening, verband, eenheid.

Het schijnbaar zinloze, redeloze of chaotische, dat de dagelijkse of zelfs wetenschappelijke ervaring van het wereldgebeuren ons biedt, bevredigt de mens die op weg is naar wijsbegeerte niet langer.

Hij wil gaan begrijpen, de zin verstaan, de waarheid begrijpen.

Wie nu begint met de hoop en het vertrouwen om door nadenken, want daar gaat het in de philosophie om, tot begrip te kunnen komen, zal zich om te beginnen willen oriënteren bij die medemen-

sen die van dit nadenken een bijzondere studie gemaakt hebben, dat zijn de wijsgeren. Voor hij zelfstandig na gaat denken wil hij eerst weten, hoe dacht die erover of gene.

En nu ben ik ervan overtuigd dat velen, zo niet de meesten, die dit boekje ter hand nemen wel eens willen weten: „hoe dacht Hegel erover"? In zekere zin zal hij die er zo over denkt teleurgesteld worden, al zal dit gehele werkje erop uit zijn om te beredeneren hoe Hegel dacht en hoe er in zijn geest gedacht moet worden.

Hegel is nl. een philosoof wiens denken van het begin af aan onder bergen misverstand en wanbegrip begraven is geworden. Dit heeft diverse redenen. De belangrijkste is het feit dat Hegel, in tegenstelling met de gangbare doch onjuiste mening, geen metaphysisch systeem ontworpen heeft en geen mening verkondigd heeft omtrent alles en nog wat.

Men kan van Hegel niet zeggen dat hij als philosoof hier of daar zus of zo over dacht en men kan zijn philosopheren dus niet brengen door eenvoudig zijn mening weer te geven.

Hegel huldigt geen „opvattingen" over de werkelijkheid en gaat niet uit van vooropzetsels om daarop dan een systeem te bouwen dat hij voor de waarheid uitgeeft.

De philosophie van Hegel (eigenlijk een onjuiste uitdrukking, want er „bestaat" geen „philosophie van Hegel" zoals er bv. een philosophie bestaat van Nietzsche, Bergson, Sartre, Jaspers enz.) laat zich dus niet „beschrijven".

Zuiver genomen kan men zijn philosopheren alleen maar denkend nadoen in de zin van: nadenken wat hij ter overdenking geeft.

Zo gezellig, zonder veel inspanning in een hoekje bij de haard, komt men niet tot enig begrip van Hegel.

Hegel vergt dat men met hem mededenkt, dat men niet slechts passief aanneemt of opneemt, maar wel degelijk actief zelfstandig het begrijpende denken aan het werk zet. Omdat het denken in Hegels geest grote energie, volharding en toegewijde studie vereist, een studie waarbij speciale vakkennis en bijzondere geleerdheden van weinig of geen nut zijn, wordt het door zeer weinigen beoefend.

Zelfs in deze populaire inleiding kan de lezer de moeite van het begrijpend mededenken niet geheel bespaard worden. De wijsgerige vraag van Hegel luidt, kort samengevat: „Hoe moeten wij denken over de werkelijkheid".

Deze vraag eist iets en wel dat men ernst maakt met dit denken

over de werkelijkheid en wie nu bereid en in staat is deze ernst op te brengen ervaart al spoedig dat het waarlijk niet meevalt. Hegels philsopheren is moeilijk, luidt dan de verzuchting en men besluit maar liever terug te grijpen op wat anderen „over" hem te vertellen hebben. Dit is dan een van de redenen waarom misverstand en wanbegrip zich eerder verspreiden dan zuiver begrip omtrent Hegels denken. Want vele zijn de werken en werkjes die Hegel „interpreteren", die Hegel „beter verstaanbaar" willen maken zonder echter aan Hegel zelf toe te komen.

Het meest voor de hand liggende om achter de waarheid omtrent Hegel te komen zou zijn: Hegel zelf omtrent die waarheid aan het woord te laten, dus hem te bestuderen. Dit laatste beproevende stuit men op grote moeilijkheden. Hegel schrijft niet gemakkelijk en wie hem zo eens ter hand neemt heeft alle kans er niets van te begrijpen.

Zo komen ook wij terecht bij de noodzaak van een inleiding of voorbereiding die de belangstellende op weg moet helpen om in staat te geraken zelfstandig de philosophie in de geest van Hegel te beoefenen.

De moeilijkheid bij Hegel is inderdaad dat hij van zijn lezers iets vergt en wel: wetenschappelijk philosopheren. Wat dit wetenschappelijk philosopheren inhoudt hopen wij in dit werkje te verduidelijken.

Wetenschappelijk philosopheren eist: onbevooroordeeld, nuchter, kritisch denken en de bereidheid om alles te laten gelden wat zich doet gelden zonder persoonlijke voorkeur of afkeer erin te mengen.

Philosopheren in Hegels geest, dus het volgen van zijn denkgang, die zich bewijst de gang van alle denken te zijn, is allerminst Hegel napraten, doch zelfstandige beoefening der wetenschappelijke wijsbegeerte. Omdat Hegel geen „systeem" ontwierp maar systematisch philosopheerde, daarom is hij moeilijk. Hij is nl. zo moeilijk als de philosophie zelf. Meest wordt de philosophie van Hegel als een eenzijdigheid of eenzijdige opvatting bestempeld. In waarheid is hij echter zo ruim en alles omvattend, dat elk systeem, elke eenzijdige opvatting van wijsbegeerte of denken over de werkelijkheid, bij hem tot zijn (betrekkelijk) recht komt. Aan Hegel heeft men dan ook geen houvast als aan een stel beweringen of geloofsovertuigingen.

Zekerheid in Hegels denken betekent iets anders en veel meer dan wat men in het dagelijks leven zekerheid noemt.

Wie beginnen wil om iets van Hegel te begrijpen moet hem allereerst los denken uit het vele wanbegrip dat door ontelbare „interpretaties" om hem heen geweven is. Voor hem die hiertoe in staat is en die de moed op kan brengen om zich alleen op eigen logisch denken te verlaten zullen zich ongekende vergezichten openen.

II. *Hegel omtrent de waarheid*

„Al mijn philosophische bemoeiïngen", zo zegt Hegel [1]), „zijn gericht op wetenschappelijke kennis der waarheid".

Ziedaar een onschuldig lijkend zinnetje van Hegel, dat echter bij nader toezien meerdere problemen of vragen herbergt die opheldering verlangen, b.v.: wat is kennis, wanneer is kennis wetenschappelijke kennis en wanneer is kennis wetenschappelijke kennis aangaande de waarheid?

Wij hebben allemaal zo ongeveer een voorstelling van de begrippen kennis, wetenschap en waarheid, maar wat betekenen deze woorden en wat wordt er hiermede bedoeld? Als wij philosophisch bezig zijn en dat zijn wij hier, mogen wij nergens lichtvaardig overheen stappen doch moeten wij ons steeds vragen stellen. Vragen zoals Socrates deed, om dan doorlopend aan het licht te brengen dat wij eigenlijk niet weten waarover wij spreken.

Met deze Socratische zelfironisering van het denken, waarin men tot het bewustzijn komt wel vele en fraaie woorden te bezigen maar omtrent hun betekenis nog volslagen in het ongewisse te verkeren, begint alle wetenschappelijk philosopheren, dus ook Hegel.

Ik heb nu wel geschreven, en wij zeggen het allemaal bij gelegenheid, dat wij ons van kennis, denken, waarheid, vrijheid, begrip enz. een „vage" voorstelling maken, doch nu op de man af: kunnen wij ons deze begrippen voorstellen, kunnen wij hen als een „beeld" voor ons stellen, zoals ik mij b.v. een tafel, een huis of een mens voorstel? Neen, natuurlijk niet, maar, zegt men dan, het zijn abstracte voorstellingen, waarbij men dan echter niet weet hoe men zich zo'n abstracte voorstelling moet voorstellen.

---

1) In de voorrede tot de 2e uitgave zijner „Encyclopaedie der Philosophische Wissenschaften". Geen encyclopaedie in de betekenis van hetgeen wij tegenwoordig een encyclopaedie noemen doch een volledig leerboek der wijsbegeerte dat hij als leidraad bij zijn colleges gebruikte.

Met voorstellen als die wijze van denken die zich een „beeld" van de zaak vormt, komen wij er dus in de wijsbegeerte niet. In de philosophie gaat het om een ruimer denken dat meer omvat dan de voorstelling alleen, n.l. om zuiver denken. Wij bespreken, dus bedenken, genoemde begrippen. Wij denken hen als gedachte, hoewel wij menen dat wij hen ons voorstellen. Philosopherende moeten wij er nu juist op uit zijn ons te ontdoen van de onzuiverheden die de voorstelling aankleven, door ons zuiver denkend te gaan gedragen.

Zuiver denkende, ons niets meer voorstellende, vragen wij ons nu af: wat is de betekenis van Hegels uitspraak dat zijn philosophie voert tot en is (in de betekenis van zich zelf blijk geeft te zijn): wetenschappelijke kennis der waarheid.

Dat philosopheren wetenschappelijke kennis oplevert, daar stapt men dan nog wel overheen (ofschoon dan vaak nog niet duidelijk begrepen wordt wat wetenschappelijke kennis eigenlijk betekent).

Neen, dat Hegels denken zou zijn en leiden tot wetenschappelijke kennis der waarheid, dat wordt ontkend en afgewezen.

De waarheid, zo zegt men, zich bescheiden voordoende, is immers onkenbaar. (Dat men zich met deze uitspraak in veilig gezelschap bevindt blijkt er o.a. uit dat een man als Prof. Jung onlangs nog eens in de dagbladen heeft doen herhalen, dat de waarheid onkenbaar is.)

Wij stuiten hier dus direct op het waarheidsprobleem, de vraag naar de waarheid. Hoewel nu ieder weldenkend mens beledigd zou zijn als wij hem niet in staat zouden achten om waarheid van leugen te onderscheiden en hij dus in staat geacht wil worden de waarheid te kunnen spreken en vernemen, zo wordt het anders indien het om de zuivere waarheid, de waarheid met een hoofdletter, gaat. Dan worden zelfs grote geleerden huiverig en beweren zij in alle ootmoed niet te weten wat zij van zulk een waarheid moeten denken. Voor het onwijsgerig verstand, dat nooit verder komt dan het slechts beeldend bedoelen, dus voorstellen, van zijn object, is de waarheid als zuivere gedachte inderdaad onkenbaar. Dit ligt echter niet aan die waarheid maar aan dat verstand, dat onmachtig en onwillig is zich zuivere gedachte te doen zijn. Geen wonder dat men vanuit het verstand (als die eenzijdige en dus onvolledige denkwijze) geredeneerd een man als Hegel, die spreekt over wetenschappelijke kennis der waarheid, een hoogmoedige of overmoedige noemt, iemand die voorgeeft het onmogelijke te verrichten.

Bij nader toezien zal blijken dat niet Hegel een ongefundeerde bewering uitspreekt maar juist hij die zonder nadenken de waarheid voor onkenbaar houdt.

Hoe komt men er eigenlijk toe de waarheid voor onkenbaar te verklaren. In de eerste plaats is hier sprake van verwarring tussen juistheid en waarheid. In het dagelijks leven en ook in de vakwetenschappen wordt veel waarheid genoemd wat slechts juistheid is. Juistheid is de overeenstemming tussen het object en zijn voorstelling en nu is waarheid ook wel deze overeenstemming of beter deze eenheid van zaak en bewustzijn, doch deze eenheid gaat de overeenstemming tussen object en voorstelling, tussen voorbeeld en beeld, verre te boven, in zoverre waarheid beduidt eenheid van bewustzijn en zaak in en als het begrip, of zoals men zegt: eenheid van de zaak met zijn begrip. Waar de waarheid zich doet gelden daar wordt begrepen en omgekeerd!

Voor de juistheid van zijn oordelen staat menig mens in, doch omtrent de waarheid van zijn oordeel (zijn oordeel als de waarheid) tast hij in het duister.

Laat ons beginnen met op te merken dat het oordeel omtrent de onkenbaarheid der waarheid vrijwel nooit redelijk doordacht is doch dat men het meestal zo aanvoelt of meent zonder veel nadenken.

In de wijsbegeerte gaat het echter niet om het particuliere individuele gevoel, maar om de gedachte en het denken, als dat wat objectief, in de zin van algemeen geldig, is.

Wanneer wij eens nagaan wie voor het eerst getracht heeft zich wetenschappelijk met het probleem der waarheid bezig te houden dan komen wij bij Kant terecht. Het was Kant, die in zijn „Kritik der Reinen Vernuft" (Kritiek der Zuivere Rede) dit onderwerp tot thematische bespreking bracht. Daar Hegel de draad van Kant opvatte en uitwerkte wat bij deze laatste reeds in kiem aanwezig was, moeten wij eerst enige aandacht aan Kants gedachtegang wijden.

Kant redeneerde als volgt: Voordat wij gaan kennen en uit de aard der zaak naar waarheid menen te kennen, moeten wij ons eerst afvragen, wat doen wij eigenlijk wanneer wij iets kennen en met welk recht eisen wij de waarheid op voor onze kennis?

Hoe geraakt het denken tot ware oordelen, tot oordelen die de waarheid omtrent het object uitspreken?

De aandacht van de kritiek wordt door Kant op het kenvermo-

gen, het denken zelf, gericht. Nu is Kant op dit punt niet altijd even duidelijk en zo is hij aan de ietwat rare voorstelling die men zich van de kenniskritiek maakt niet geheel en al onschuldig. Wat is nl. het geval. Men interpreteert Kant zo, dat hij bedoelde het kenvermogen op betrouwbaarheid en geschiktheid (om de waarheid te denken) te willen onderzoeken voordat het metterdaad dit kennen zich doet voltrekken, zoals men een schaar, waarmede men heel precies wil knippen, voor het knippen op scherpte controleert.

Deze platte voorstelling gaat in de kenniskritiek niet op. Het is nl. een en hetzelfde denken dat de waarheid denkt en dat meteen kritisch controlerend optreedt. Ook kenkritiek uitoefenend denken is kennend bezig en het meent de ware kritiek voort te brengen; wie of wat kritiseert dit denken dan weer op zijn waarheid? U merkt, het denken laat zich niet als een instrument voorstellen dat voor het gebruik aan een onderzoek wordt onderworpen, want het denken „in gebruik" en het „onderzoekende" denken is een en hetzelfde denken, het voltrekt zich als de bewustzijnswerkzaamheid van een en hetzelfde ik.

Het juiste begrip van Kants kenniskritiek, de kritiek der zuivere Rede, is, dat het denken al denkende zich zelf bekritiseert. Door dit te begrijpen en op te merken dat het denken niet in de eerste plaats moet letten op wat het denkend kent, maar *hoe* het dit kent, door kritisch te worden ten aanzien van zichzelf als denkproces, als de wijze waarop het object gedacht wordt, maakte Kant zich tot de vader van alles wat verder nog wetenschappelijk wijsbegeerte genoemd kan worden.

Kant bond de strijd aan tegen het dogmatische denken, dat zonder kritiek of naar rechtvaardiging te vragen zich op vooropgezette als vast aangenomen vooroordelen grondvest.

Helaas is hij als pionier niet in staat gebleken de strakke lijn vol te houden en hoewel hij de vraag in beginsel zuiver gesteld heeft, sloop het dogmatische, tegenover kritiek niet stand houdende, denken weer bij hem binnen.

Zonder nu Kants Redekritiek op de voet te volgen moeten wij hier toch enkele zijner gedachten mededelen.

Zekere kennis, zo zegt Kant, is alleen mogelijk van dat wat in het bewustzijn ligt, van dat wat met het denken zelf gegeven is. Dat wat buiten het bewustzijn, buiten het denken, valt is onkenbaar, daar krijgt men geen kennis van. Het ding zelf (Ding an sich), als

buiten en onafhankelijk van het denkende bewustzijn bestaande, is onkenbaar.

Wat wij kennen is alleen de verschijning van dit ding, het afschijnsel van dit ding, in het bewustzijn. De waarheid, als kennis omtrent het ding zelf, blijft dus voor ons verborgen en valt nooit te bereiken. De redenering lijkt prachtig en te kloppen als een bus. Wanneer wij echter in Hegels geest, dat is zuiver, gaan denken, dan zal blijken dat de gehele opstelling rammelt aan alle kanten. Met nadruk wijs ik er nog eens op dat wat nu volgt kritiek is in Hegels geest en ieder die dit mededenkt, denkt Hegelisch.

Welke denkfouten beging Kant hier, welke dogmatische vooropzetsels futselt hij hier binnen? Het zijn er vele.

In de eerste plaats gaat Kant uit (als vooropzetsel dus!) van een scheiding in de werkelijkheid. Hij scheidt n.l. het denkend en kennend ik of bewustzijn, dat hij zich aan de ene kant voorstelt, van de te kennen wereld, de objecten, die hij zich aan de andere kant voorstelt. Deze scheiding makend verklaart hij tevens het bewustzijn of kenvermogen (beter: kennend ik) en de te kennen wereld vreemd aan elkaar.

De vraag is echter met welk recht, op welke gronden, vanuit welke denknoodwendigheid, redeneerde Kant hier? Hierop heeft hij echter geen antwoord gegeven en dat is een onkritisch moment bij Kant, waardoor zijn gedachtegang dan ook geen stand houdt. Kant heeft zich niet afgevraagd en onvoldoende rekenschap gegeven waarom hij de ene volledige werkelijkheid uiteendacht in een bewustzijnswerkelijkheid en een buitenbewustzijnswerkelijkheid. Wij gaan hier echter niet verder in op de noodwendigheid en rechtvaardiging van dit scheidende denken, doch volgen eerst Kant nog even om te zien welke consequenties deze gedachtegang medebrengt.

Het ontging Kant (en het ontgaat allen die hem volgen in het maken van deze abstractie, de abstractie nl. alles uiteen te denken, op zich zelf te stellen en te blijven staan bij deze van de werkelijkheid afgetrokken voorstellingen!) dat hij door het ding zelf buiten het bewustzijn te *denken* (hij dacht dit, want waarnemen of anderszins aantreffen of vinden deed hij het niet!) hij dit met recht onkenbaar maakte, door zijn toevoeging dat alleen het binnenbewuste kenbaar is.

Wie de zaak zo stelt als Kant maakt de waarheid, als het kennen van het ding zelf, tot een onmogelijkheid.

Trouwens wie nog maar naïef denkt, of gewoonweg nuchter is, vraagt: sprak en dacht Kant niet over het ding zelf, noemde hij het niet en haalde hij het op deze wijze niet in zijn bewustzijn? Kant deed wat hij volgens zijn eigen redenering niet doen mocht of zelfs doen kon. Als het ding zelf volledig buiten het bewustzijn valt, zodat er nooit kennis van mogelijk is, dan moet men dit toch volhouden en niets van dit ding zelf kunnen zeggen, zelfs niet dat het onkenbaar is, ja strikt genomen mag het niet eens genoemd kunnen worden. Wat totaal of volstrekt buiten het denken en kennen zou liggen, daar komt het denken nooit op of aan toe, dat noemt het niet en daar spreekt het niet over, ook niet als „Ding an sich". Op het moment dat Kant het ding zelf ter sprake bracht was het geen ding zelf of ding op zich zelf meer maar een ding voor Kant, een ding nl. voor Kants bewustzijn. Hij liet het niet op zich zelf maar deed het aan met zijn denken en ging er bepalingen van uit spreken. Hij ging het denkend bepalen, door te bepalen dat het niet te bepalen of onkenbaar was. U merkt dat Kant het anders bedoelde dan hij zeide en anders zegde dan hij bedoelde, m.a.w. dat hij niet wist wat hij zei.

Het Ding an sich van Kant is malligheid, maar een noodzakelijke dwaling in de gang der wijsbegeerte, noodzakelijk nl. om er over heen te komen, om er niet bij te blijven staan.

Wat Kant ons leert is: dat wie in zijn geest kenniskritiek bedrijft de waarheid onkenbaar maakt, wat dan niet aan de waarheid ligt maar aan die rare wijze van denken die zich zelf afsluit van en onmondig verklaart voor de waarheid.

Kant zelf brengt ons dus niet verder, maar hij geeft ten minste volop stof ter overdenking om het probleem van de waarheid aan te grijpen. De agnostici doen dit niet, zij beweren botweg: de waarheid is onkenbaar. (Een uitspraak die op gevoelsoverwegingen berust).

Nemen wij deze uitspraak ernstig, nemen wij hem als vaste overtuiging van, dus als de waarheid voor, de agnosticus, dan blijkt deze mens weer meer te zeggen dan hij bedoelt.

Hij spreekt een waarheid uit, hij kent de waarheid waar hij meent de waarheid niet te kennen. Dat de waarheid onkenbaar is zal toch wel de waarheid zijn voor de agnosticus. Zijn enige ware kennis als kennis van de waarheid is dat de waarheid onkenbaar is. Ziedaar wederom een liefelijk geval van zelfironisering van het verstand.

Het meende de kennis van de waarheid kwijt te zijn, doch het blijft en blijkt er mede opgescheept. De agnosticus is als de weetnietkundige de deugniet in de wetenschap, die beweert niet te deugen en te willen deugen voor het kennen der waarheid.

Wenden wij ons af van deze geborneerde deugniet om te zien wat andere bescheiden denkers beweren. De waarheid zo zeggen zij is wel onkenbaar maar wij benaderen haar, wij naderen haar zelfs steeds meer. (Zo ongeveer als een limiet in de wiskunde). Deze bescheiden zwoeger, die al maar op weg is naar de waarheid zonder ooit te weten waar hij komt en of hij er komt, weet ook al niet wat hij zegt.

Hoe kan nu datgene dat ik benader en weet te benaderen (anders waren alle denkbemoeiïngen zinloos!) zelf volslagen onbekend blijven. Als ik wandelende een bos nader en weet dit te benaderen, dan weet ik dat het een bos is.

Wie beweert de waarheid te benaderen heeft weet van de waarheid, hoe dan ook, of ik die waarheid nu zo onmiddellijk nader kan bepalen doet niet ter zake. Ook het bos dat ik benader ken ik niet zonder meer naar omvang of uitgestrekheid, maar het is iets voor mijn bewustzijn en wel met zekerheid een bos. Ziehier in het aanvankelijke, als eerste schim, de waarheid. De waarheid is iets voor het bewustzijn, zij doet zich onafwijsbaar in het bewustzijn gelden, daar ontkom ik niet aan.

De agnosticus heeft de waarheid in zijn bewustzijn als ontkende waarheid, dit is voor hem de waarheid. De waarheidsnaderaar heeft weet van de waarheid of hij wil of niet. Met het naderen van de waarheid doet de waarheid zich in zijn denken gelden.

Ook Kant kon de waarheid niet kwijt raken. Hij deed het Ding an sich in zijn denken werkzaam zijn. Ook de ware kennis die Kant van de verschijnselen meende voort te brengen was afschijnsel of verschijning van het ding zelf, dat zo toch iets van zijn waarheid deed afstralen of kenbaar maakte.

Hoe ik mij ook wend of keer, wat ik ook uitspreek, wat ik ook zeg omtrent de waarheid, altijd doet zich dit begrip in ons bewustzijn gelden. Dit is de ontwijfelbare rots van het onmiddellijk zelfvertrouwen, dat het ons gegeven is de waarheid te denken, dat wij de waarheid nooit kwijt raken, dat wij, waar wij denken, het waarheidsbegrip zelf medebrengen.

Zonder dit onbewuste zelfvertrouwen zou er niet slechts in de

wijsbegeerte maar in geen enkele wetenschap meer iets voortgebracht worden dat meer dan het volstrekt waardeloze of waarheidsloze heeft te heten.

Om te beginnen hebben wij dus deze conclusie: het waarheidsbegrip, de waarheidsgedachte is onloochenbaar, onafwijsbaar, want zelfs in zijn loochening doet deze gedachte zich nog gelden.

Dit wil echter nog niet zeggen dat wij die waarheid, die om te beginnen aan ons als „iets" bekend is, nu zo maar onmiddellijk naar zijn volledig begrip zouden kennen.

Zoals de aardkorst, ons allen hoe dan ook bekend, in de geologie tot nader object van wetenschap gemaakt wordt, zo maakt Hegel die bekende, doch nog niet gekende waarheid tot onderwerp van zijn wetenschappelijk philosopheren.

Wijsbegeerte van Hegel is wetenschap van de waarheid, en wel zo, dat met het zich voltrekken van deze wetenschap, in wiens denken en als wiens denken dan ook, de waarheid vanzelf aan het woord komt. Het goede recht van deze wetenschap op haar „object" (om het zo nog eens wat houterig te zeggen) kan men haar, met het hiervoor ontvouwde indachtig, niet meer ontzeggen en nadere kritiek kan alleen maar komen nadat men deze wetenschap „onder de knie" heeft.

Het is niet de bedoeling deze wetenschap in al haar geledingen te volgen, daar dienen de werken voor welke achter in dit boekje genoemd worden, doch wij zullen trachten de hoofdlijnen zo duidelijk mogelijk voor te denken.

SYSTEMATIEK EN METHODE

HET is ongebruikelijk om alvorens men metterdaad een wetenschap gaat beoefenen, de aandacht te vragen voor het begrip wetenschap in het algemeen en de systematiek en methode van de betreffende wetenschap in het bijzonder.

Wij gaan echter systematisch te werk en vragen ons dus eerst af wat zoiets als wetenschap der waarheid betekent en hoe het in deze wetenschap toegaat. Het woord wetenschap vertoont analogie met landschap, ridderschap, bedrijfschap enz. en betekent „geheel van weten", als datgene dat de vele afzonderlijk gekende of geweten feiten tot het geheel ener wetenschap maakt. Wat maakt die vele wetenswaardigheden tot wetenschap, wat bepaalt de eenheid van een wetenschap?

Wel, de methode. (= de weg waarlangs.)

Niet de te kennen feiten, doch de wijze waarop zij gekend worden, de methode als de weg waarlangs wij tot kennis komen, bepaalt de eenheid en de aard ener wetenschap.

Verder denkende komen wij tot de vraag: wat verenigt de onderscheiden wetenschappen, wat doet ons natuurkunde, sociologie, wiskunde, geneeskunde enz. allen wetenschappen noemen. Waarin zijn alle wetenschappen een?

Wel daarin, dat het in allen denkend toegaat. Elke wetenschap komt denkend tot stand en blijft alleen maar in gang voor zover er gedacht wordt. Elke wetenschap spreekt zich uit in oordelen, is een samenhangend geheel of systeem van oordelen. Zelfs de meest verwoede experimentator, die zweert bij apparaten, buizen en retorten, kan er niet aan ontkomen op zijn wijze denkend te werk te

gaan, al was het maar om van te voren zijn proeven te bedenken en achterna het resultaat onder woorden te brengen, of in formules, dat zijn tekens die iets betekenen, die toch ook weer wat te denken geven.

Elke wetenschap is denking, voltrekt zich door het opstellen van denkbepalingen omtrent haar object. Zo onmiddellijk genomen gaat het in de wijsbegeerte, als wetenschap der waarheid, niet anders toe. Nader bedacht is er tevens een groot onderscheid tussen wijsgerige wetenschap en alles wat verder nog wetenschap als vakwetenschap mag heten.

In de eerste plaats is wijsbegeerte geen vakwetenschap, omdat er niet zoiets als „waarheidskunde" bestaat of geldt. Als kritische wetenschap zette Hegel voort en voltooide hij wat Kant begon, nl. de zelfkritiek van het denken.

Wijsbegeerte in Hegels geest is om te beginnen wetenschap van en als het denken. Als wetenschap aangaande het denken, aangaande datgene dat in en als elke vakwetenschap op zijn bijzondere wijze verschijnt, is wijsbegeerte bij Hegel geen vakwetenschap of bijzondere wetenschap, juist omdat zij in het algemeen en als het algemene stelt dat wat in de vakwetenschap slechts op bijzondere wijze verschijnt.

De wijsbegeerte, zoals deze door Hegel beoefend werd en zoals zij thans nog door zelfstandige denkers in zijn geest wordt voortgezet en ontwikkeld, kan met recht algemene of centrale wetenschap genoemd worden.

Het centrale in elke wetenschap is denking, is denken en dat wordt nu juist in de centrale wetenschap zelf het onderwerp.

Wijsbegeerte in Hegels geest is overgrijpende wetenschap, waarin het aan alle andere wetenschappen gemene denken tot onderwerp van overdenking wordt gemaakt.

De waarheid bleek een onloochenbare gedachte, d.w.z. zij geldt alleen maar voor en door het denken, de denkende geest.

De waarheid kennen wil zeggen: de waarheid denken. Om de waarheid te kunnen denken moet het denken zich bewust worden van zich zelf als gang of methode, welke gang of methode het proces der zich ontvouwende waarheid moet zijn.

Zo zal het denken der waarheid identiek blijken te zijn met het ware denken.

Wetenschappelijke kennis der waarheid zal om te beginnen (en als

het beginsel blijken te) zijn: wetenschappelijke kennis aangaande het ware of zuivere denken.

Het was op deze streng logische wijze van redeneren, dat Hegel kwam van de kritiek der Zuivere Rede tot de leer van Zuivere Rede, de systematisch opbouwende ontwikkeling van het denken, totdat dit zichzelf bewijst als zuivere denkgang het voortbrengen der waarheid te zijn. De waarheid, die zich dus in het denken blijkt te stellen, is daarmede tot een eigenaardige relatie gekomen met de denkende geest.

Waar zoals hier de waarheid geldt als proces, als dat denken dat zich het denken, het denkend voortbrengen, der waarheid doet zijn, kan men niet meer spreken van „eens en voor al vaststaande" waarheid, want wat „vast" staat, dat procedeert niet meer, dat gaat niet meer. De gang of weg tot de waarheid valt dus niet buiten de waarheid. De waarheid komt ook niet uitsluitend aan het eind van deze wordingsgang, doch zij, de waarheid, is reeds aan en als het begin, een begin dat door zich te ontwikkelen en te ontvouwen het beginsel reeds blijkt in te houden. Wat waarheid genoemd moet worden is dit gehele proces, dat als continuum doorlopend dicontinuïteit als resultaat stelt, resultaten die dan de voortschrijdende fasen zijn der zich ontvouwende of ontwikkelende waarheid.

Meteen is dit proces geen ander dan de zelfbewustwording van de geest als denken, als de geest, die trapsgewijs steeds zuiverder zijn gedachten stelt zo dat zijn denken zich steeds zuiverder als de waarheid stelt.

Zo gedacht is waarheid niet meer een min of meer uiterlijk voorwerp of onderwerp van de geest, „waarover" hij denkt en waarvan hij zich voorstellingen maakt, doch de geest zelf als denken, als denkproces dat zich als de waarheid voortbrengt, een proces dat van den beginne af de waarheid is of medebrengt (wij kunnen de waarheid nimmer kwijtraken!), doch dat als voortschrijdende zelfzuivering ten slotte de waarheid als begrip als *zuivere* gedachte, voortbrengt.

Waar de denkende geest (en de geest is niet werkelijk aleer hij denkt heeft reeds Aristoteles gezegd) beseft dat slechts het denken, hij zelf als denken, tot de waarheid voert, een waarheid die hij zelf aanvankelijk en onontwikkeld reeds is, dan beseft deze geest dat hij niet iets buiten zich moet aangrijpen om tot de waarheid te komen, doch zichzelf, als denken. Ziedaar weer het uitgangspunt van Kant, doch nu zuiver in de geest van Hegel gedacht.

Kennis der waarheid, als ware kennis en waar denken, begint met en als de systematische zelfkritiek van het denken, als het zich zelf systematisch nagaan, als zelfherinnering.

De methode die dit proces zichzelf blijk geeft te zijn en die niet door ons of anderen van buiten af opgelegd wordt, is de methode waarlangs en als welke zich de waarheid (tot zijn begrip) ontwikkelt.

Het is deze methodische zelfkritiek van en als het denken die Hegel zich heeft doen ontvouwen in zijn „Phaenomenologie des Geistes". Hier in dit werk getuigt de geest dat de geest de waarheid is en waar de geest aan zichzelf van zichzelf getuigenis aflegt daar leert de geest zich kennen, daar kent de geest zichzelf. Hegel is de eerste wijsgeer die met het „Ken U zelf" ernst gemaakt heeft. De zelfkennis die dan meteen wereldkennis blijkt te zijn.

DE „PHAENOMENOLOGIE DES GEISTES" ALS ZELFBEWUSTWORDINGSLEER VAN DE GEEST

HET thema van Hegels phaenomenologie is: bij alles wat geweten wordt, wat als inhoud van het bewustzijn tot bewustzijn komt, nadenken *hoe* dit weten als bewustwordingsproces verloopt, als het nagaan of zich herinneren van de diverse wijzen waarop het bewustzijn zich en zijn object, dus hun beider relatie, stelt.

Als vakwetenschappelijk of als dagelijks bewustzijn, stelt het denken alleen belang in het „wat" van zijn object, in wat het kent, dat is wat het denkend tot object van zijn kennen maakt (zonder nog te weten dat het dit *denkend* doet). Het denken heeft hier zijn object voor zich als bepaaldheid, als uitkomst of resultaat van denken.

Wordt het denken nu als phaenomenologisch proces kritisch ten aanzien van zichzelf, dan gaat het vragen: hoe kom ik tot dit zus of zo bepaalde object, op welke wijze verliep het bepalingsproces dat tot uitkomst deze bepaaldheid had. De denkende geest ontdekt hier dat het niet alleen noodzakelijk is om te weten wat voor het bewustzijn geldt, wat hij denkt, maar tevens *hoe* hij dit denkt, d.w.z. hoe het denkend kennend bezige bewustzijn als proces verloopt en moet verlopen opdat als uitkomst voor dit bewustzijn verschijnt wat het zijn object, zeg: de wereld, de dingen, noemt.

In de phaenomenologie gaat het dan ook om de verhouding (als proces van zich verhouden of betrekken) van kennend ik of bewustzijn als subject en de verschijnende wereld als object, anders gezegd: om de verhouding van denken en zijn.

Het begin van dit proces, van dit zichzelf kritisch nagaan van het denken als proces, is wederom een eis, de eis om ernst te maken

met het bewust maken van zichzelf, als (hoe dan ook) bewustwordend (van datgene dat wij de werkelijkheid noemen).

Het zo zichzelf nagaande (na-denkende) bewustzijn heeft hier niet met „iets" buiten zich te maken, maar met zichzelf, vandaar de naam zelfbewustwordingsleer.

Het resultaat van denken (dus van kennen) is niet volledig, wanneer niet de wijze van resulteren, de wijze waarop het denken zich als inhoud, uitkomst of resultaat van zichzelf als proces stelt, mede bewust gemaakt wordt. Ziedaar de simpele gedachtegang die aan de phaenomenologie ten grondslag ligt.

Daar hier sprake is van een proces, waarin elk moment als bepaalde bewustzijnsfase (als die betrekking van subject en object) slechts geldt als zich ontwikkelend uit zijn voorafgaande, meteen zich inwikkelend tot zijn volgende, kan men inzien dat het onmogelijk is hieruit resultaten als vastgestelde bepaaldheden te lichten om deze dan mede te delen. Het resultaat (van de phaenomenologie en wezenlijk van alles dat denkend voortgebracht wordt) is eerst werkelijk in eenheid met zijn ontstaan, zijn resulteren.

Iets mededelen uit de phaenomenologie is onmogelijk, men kan alleen de phaenomenologie uitvoeren, d.w.z. zichzelf maken tot zichzelf bekritiserende denkgang. Als zodanig is de bewustzijnsleer of phaenomenologie niet alleen basis van alle centrale wetenschap (wijsbegeerte) maar tevens van alle vakwetenschap.

Vakwetenschappelijk weten heeft tot doel haar objecten (die zij als „gegeven uit de ervaring opraapt" zoals men dit wel noemt) en derzelver verband zo volledig mogelijk te bepalen, waarbij het zo bepaalde als inhoud der wetenschap geldt. Het onderscheid tussen dogmatisch weten en wetenschappelijk weten bestaat daarin dat dit laatste in een open gedachtewisseling steeds bereid is zijn bepalingen te herzien wanneer zij bij voortgezet onderzoek en nadere kritiek herziening of uitbreiding behoeven.

Hetzelfde is het geval in de centrale of wijsgerige wetenschap (dus ook in de phaenomenologie). Ook zij houdt allerminst stand voor eenzijdige uitkomsten als vooropzetsels. Centrale wetenschap is zo door en door kritisch dat zij niet slechts kritiek „van buitenaf" opneemt, doch bij voorbaat zelf de doorlopende kritiek *is* op het geen zij voortbrengt. Fundamenteel onderscheid tussen vakwetenschap en centrale wetenschap is echter dat in deze laatste niet slechts het *bepaalde,* als uitkomst van het denken, aan kritiek onderhevig

is, doch boven alles het bepalen zelf, het bepalingsproces. Omdat niet alleen het object bekritiseerd wordt, maar meteen het objectiveren, als het op deze wijze bewust worden, zichzelf bekritiseert, staat de „wetenschappelijkheid" der philosophie op een ruimer plan dan die der vakwetenschappen.

Het bepalings- of objectiveringsproces dat hier (door zichzelf) bekritiseerd wordt is het denkend werkzame bewustzijn zelf en eenieder die bereid is om hier acht op te slaan kan in eigen bewustzijn en als zijn eigen denken dit proces, deze wetenschappelijke zelfkritiek van en als het denken, mede maken.

Met dit al beseffen wij dat de lezer nog niet weet wat nu eigenlijk die zelfkritiek als zelfbewustwording inhoudt. [1])

Om te beginnen is bepalen: onderscheiden.

Ik word mij bewust van dit of dat, d.w.z. ik bepaal onmiddellijk zonder nadere overweging mijn object als te zijn dit of dat. Wat gebeurt hier?

Het bewustzijn als proces, als dit bepalen, dat is bewustwordend, onderscheidt dit of dat. Bezig zijn als bewustzijn is niet anders dan deze onderscheidende werkzaamheid.

Maar, nog voor het bewustzijn de dingen der wereld van elkander onderscheidt, onderscheidt het zichzelf van de wereld en wel als subject van dat gene dat in dit verband geen subject, maar object of het objective genoemd wordt.

---

[1]) Men zij hier terughoudend met het maken van tegenwerpingen, bedenkende dat wat de lezer invalt bij de schrijver toch ook wel zal zijn opgekomen. De schrijver heeft lang genoeg met deze materie geworsteld om goed te weten waar de moeilijkheden zitten. Menig lezer zal opmerken: Het gaat hier om het kennen, het zuivere kennen van de waarheid en er wordt alleen van denken gesproken. Velen menen dat zij op zovele andere wijzen, dan denkend, de waarheid kennen. Dit misverstand spruit voort uit niet begrijpen van wat met het woord „denken" bedoeld wordt. Met denken bedoelen wij die geesteswerkzaamheid (werkzame geest) die zegt wat het object is, die dus het object bepaalt. Nu mag men menen de waarheid te voelen, visionnair te zien, te geloven, waar te nemen of er anderszins onmiddellijk gewis van te zijn, doch men bedenke dat alles wat als inhoud, dus bepaaldheid, van zulk een onmiddellijke gewisheid verschijnt, resultaat is van het bepalende denken. In alle aanschouwen, geloven, intuïtie, gevoelen enz. is het denken als bepalend moment werkzaam. Anders zou alle genoemde geesteswerkzaamheid „niets bepaalds", dat is bepaald niets opleveren.

Dit zich als subject onderscheiden van dat andere, het object, is vooronderstelda aan en blijvend medegedeeld met en in elk nader onderscheiden van de „dingen", zeg maar het bewust worden of kennen van de wereld.

Naïef of onmiddellijk heet nu het bewustzijn voorzover het (nog) geen weet heeft van zijn doen als onderscheiden. Nu is onderscheiden meteen betrekken van de onderscheidene en onderscheidende negeert het onmiddellijk bewustzijn meteen het gescheiden zijn van sub- en object. Het onmiddellijke bewustzijn „haalt het object in zijn bewustzijn" (plat gezegd) om het zo, gewaarwordend en waarnemend, als onmiddellijke gewisheid als zijn waarheid te weten. „Het is zo", zegt dit bewustzijn, ik zie, hoor, tast of gevoel het zo. Op deze onmiddellijke wijze verschijnt voor dit naïeve bewustzijn dan de waarheid.

Waar ontspringt nu deze waarheid voor (als) het onmiddellijke bewustzijn?

Wanneer wij goed toezien ligt voor het naïeve bewustzijn de waarheid al reeds in het bewustzijn zelf en niet in het object. (Voor ons, die toezien, niet echter voor het naïeve bewustzijn zelf, dat zich van zijn waarheid nog geen probleem maakt, maar kortweg „waarneemt").

Het naïeve bewustzijn is onmiddellijk zeker van zijn object. Het is zoals het het ziet, hoort, tast enz. en deze zekerheid komt niet uit het object, maar is dezelfde zekerheid waarmede het subject zeker is zus of zo bewust te zijn, d.w.z. zich als dit of dat waarnemend te weten. De zekerheid van het bewustzijn omtrent zijn object is de zekerheid van het bewustzijn omtrent zichzelf als bewustwordend. (Voor ons objectiveert dit onmiddellijk bewustzijn reeds zijn subjectieve zekerheid als waarheid, terwijl het zelf nog geen besef heeft van dit onderscheid in sub- en objectieve waarheid voorzover de waarheid alleen maar „is").

Gaan wij nu onderscheiden wat hier gebeurt, d.w.z. worden wij ons daarvan bewust (worden wij als dit naïeve bewustzijn van ons doen als zodanig bewust!) dan blijkt het volgende.

Dat, waarvan het bewustzijn bewust is, is zijn inhoud, de bewustheid. Het bewustzijn heeft zijn object altijd in de vorm van een of andere bewustheid. Als onmiddellijk bewustzijn is het onmiddellijke bewustheid, weet het dit of dat (als die bewustheid) zonder dat het zichzelf *voor zichzelf* als subject of subjectief bewustzijn van zijn

object als objectieve inhoud, de bewustheid, onderscheidt.

Wordt het bewustzijn zich van dit onderscheid als betrekking bewust, dan blijft het niet meer naïef of onmiddellijk, maar wordt het reflecterend verstandelijk, dat is scheidend bewustzijn. (Verstand is niet alle denken of naam voor het volledige denken, maar die bewustzijnswerkzaamheid waarbij het accent op de scheidende werkzaamheid ligt).

Het bewustzijn gaat dan vragen: „hoe komt het en hoe kan het dat ik kennis neem van dat object, dat toch iets anders is dan ik als subject"? (de vraag van Kant!) Wanneer wij verder denken gaan wij de zaak begrijpen. Het verstandelijk overwegend bewustzijn dat zich bevreemdt over zijn object (omdat het zich krachtens zijn scheidende werkzaamheid ervan vervreemd heeft) heeft voor ons nog steeds met zichzelf te maken. Wat het weet is het object als bewustheid, het is zich, met alle twijfel en onzekerheid aangaande de waarheid (die het nu in het object *zoekt* en niet meer onmiddellijk in zich zelf *vindt),* als bewustheid bewust van zijn object.

Dit wil zeggen: het object is nooit anders dan als bewustheid tegenwoordig. Bewustzijn als bewustworden verschijnt of resulteert niet anders dan in de vorm van de een of andere bewustheid. Wat voor het bewustzijn geldt, d.w.z. wat als resultaat van dat onderscheiden, deze bewustzijnswerkzaamheid, verschijnt is bewustheid. (Het bewustzijn als vorm die zichzelf inhoud doet zijn).

Ook dat zg. „zijn" van objecten buiten of onafhankelijk van het bewustzijn, is een der bewustheden van het bewustzijn, of beter: het bewustzijn zelf als deze bewustheid.

De grote moeilijkheid (en moeilijk is het, dat wordt grif toegegeven) is hier dat het bewustzijn, als proces continuïteit zijnde, meteen als opeenvolging van onderscheiden bewustheden, dus als discontinuïteit, verschijnt. Het bewustzijn is dus noch continuïteit, noch discontinuïteit, om tevens zowel het een als het ander te zijn. Ziedaar een tegenstrijdigheid, eenheid van continuïteit en discontinuïteit, die zich te denken geeft.

Redelijk is nu het denken wanneer het niet als scheidend verstand (dat alleen maar of het een of het ander wil laten gelden) daartegen tekeer gaat en zegt „dat kan niet".

Toch begint het verstand reeds van zijn eenzijdige abstracte werkzaamheid terug te komen, door redelijk te worden en wel in de moderne natuurkunde. Het de natuur overdenkende verstand komt

voor de noodzaak te staan de redelijke tegenstrijdigheid te laten gelden op straffe anders niet meer te kunnen begrijpen.

„Volgens de regel van de Broglie behoort bij massadeeltjes (atomen, electronen) die zich met impuls/mv bewegen een zekere golfbeweging. Zowel aan de beweging van materiedeeltjes als aan de voortplanting van golfbeweging komt een tweeslachtig karakter toe, beide bezitten getijktijdig corpusculaire en golfeigenschappen.

Hier verneemt men dat het discontinue (corpusculaire) meteen continuïteit (golfbeweging) vertoont en omgekeerd. Wijsgerig, dat is *zuiver* denkend, zeggen wij dan ook niet dat de golfbeweging „bij" het deeltje „hoort", maar dat het corpusculaire (niet gelijktijdig, maar als logische identiteit, als eenheid van eenheid en onderscheid) meteen *als* golfbeweging tegenwoordig is. Het is niet het een en het ander, maar *als* het een *tevens* het ander en omgekeerd.

De werkelijke of ware natuur manifesteert zich hier als eenheid van continuïteit en discontinuïteit. Volgens het verstand kan zoiets dan niet, omdat het zich dit niet kan „voorstellen". Hoe moeilijk het verstand zijn altijd abstracte voorstellingen tot redelijke gedachten verheft vernemen wij bij Dr. Prins, waar deze in zijn „Grondbeginselen der hedendaagse Natuurkunde" zegt: „Het veiligste is er geen al te concrete voorstelling aan te verbinden, maar ze als denkbeeldige golven te schouwen, die in zeker verband de deeltjes begeleiden."

U merkt hoe het verstand hier worstelt met datgene dat aan zijn eigen werkzaamheid ontsproten is. Het verstand voelt zich genoopt golf en deeltje ineen te denken, maar omdat het nog in de voorstelling bevangen is moet het blijven spreken van het een dat het ander begeleidt. Zo tracht het verstand eenzijdig uiteen te houden, wat wezenlijk het in zich onderscheiden ene is.

De philosoof zegt kortweg dat de werkelijke natuur zich als eenheid van tegengestelden, dat is als tegenstrijdigheid te denken geeft. Redelijk is het de tegenstrijdigheid niet weg te praten (wat toch niet lukt), maar hem te laten gelden.

Voor ons is de conclusie, dat het bewustzijn, niet in de natuur maar als natuur (als zich op deze wijze geobjectiveerd hebbende subjectiviteit), slechts aanschouwt wat het zelf is, nl. eenheid van continuïteit en discontinuïteit. Het bewustzijn „zit" hier echter nog met de onderscheidene, subject en object, het bewustzijn in subjec-

tieve zin en zijn bewustheid als objectieve inhoud, (waarvan het nog meent dat deze er zonder zijn toedoen „is") zonder dat het weet hoe en waarom deze twee zich in waarheid en als waarheid op elkaar (kunnen) betrekken.

Dit op elkaar betrekken is nu niet anders dan het doen van het bewustzijn en als het bewustzijn zelf. Hij heeft n.l. zijn onmiddellijke bewustheid (zich als onmiddellijk of naïef bewustzijn) onderscheidend verdubbeld in een subjectieve bewustheid, zijn voorstelling of beeld, en een objectieve bewustheid, het object zelf. Wanneer nu het bewustzijn gaat inzien dat ook dat zg. „object zelf" geen andere betekenis heeft dan: zo geldende bewustheid, dat is zo gedacht wordende gedachte, dan wordt het redelijk. Dan gaat het begrijpen (= denkend in eenheid samengrijpen) dat het onderscheid tussen subjectiviteit en objectiviteit „binnen het bewustzijn zelve valt", dat het zelf aansprakelijk is voor het onderscheiden van zijn ene bewustheid in subjectieve bewustheid en objectief geldende bewustheid. Voor het verenen van deze twee kan het bewustzijn zich dan ook niet op iets anders beroepen dan zichzelve.

Het voorstellen of denken van het object en het zijn van het object, het zijn beide onderscheiden bewustheden (discontinu) in en als dewelken een en hetzelfde bewustzijn (continu) werkzaam is.

Om zijn object naar waarheid te weten moet het bewustzijn dus niet zich zelf en iets „buiten" zich vergelijken, doch moet het bewustzijn zijn subjectieve bewustheid (als beeld of voorstelling, geloof of gevoel) in overeenstemming brengen met zijn objectieve bewustheid (de zaak zelf) d.w.z. moet het bewustzijn zich objectiveren (zich objectiveren doet het bewustzijn altijd, in de phaenomenologie komt het er alleen op aan zich hiervan bewust te worden).

De waarheid wordt geweten waar de subjectieve bepalingen zich verruimen tot objectieve en in die zin algemeen geldige bepalingen, d.w.z. waar het bewustzijn zijn ene, subjectieve, zijde (zijn eenzijdigheid!) negerend transcendeert, dat is opheft.

Als ditzelfde proces, als hetwelk het subject zich objectiveert, subjectiveert zich het object.

De werkelijkheid is voor dit bewustzijn en als dit bewustzijn: zijn zelfobjectivatie. Het onderscheid tussen denken en zijn heft zich daarmede op tot eenheid van hoger orde in en als het zelfbewustzijn, dat weet dat zijn bepalingen als subjectief de zijne, meteen algemene, objectieve geldigheid bezitten.

De abstracte scheiding tussen denken en zijn (Ook God en wereld!) is zodoende tot fictie verdacht, echter niet het onderscheid.

Het is het, nu redelijk geworden, bewustzijn zelf als volledig proces, dat het onderscheid stellend dit meteen opheft, d.w.z. eenheid is op hoger plan, nl. eenheid van onderscheid en eenheid (van denken en zijn).

Zo als verschijnende eenheid van denken en zijn, van sub- en objectiviteit, is dit bewustzijn als denken het absolute weten (de Idee) dat voor zijn waarheid zelf kan en moet instaan omdat het de waarheid zijnde (als onmiddellijk bewustzijn) zich tevens waar maakt (in en als zijn zelfbewustwordingsproces).

Er is niets, geen ding of zaak ter wereld, of het is als object het bewustzijn zelf als object (het bewustzijn naar zijn objectieve zijde, als inhoud of bewustheid) en de wijze waarop het object bepaald is, is de wijze waarop het bewustzijn bewust is.

LOGICA EN METAPHYSICA IN DE GEEST VAN HEGEL

LOGICA in de geest van Hegel wijkt af van alles wat verder nog de naam logica draagt. Hierdoor staat hij apart en wekt hij, door zijn van de banale opvatting afwijkend denken, de wrevel van hen die hem niet kunnen volgen.

Hoe komt dit?

Sedert Aristoteles en de Middeleeuwen is de klassieke of schoolse logica practisch onveranderd gebleven tot op de huidige dag. Het doel van deze klassieke logica is: voorschriften, als wetten, op te stellen, volgens welke het denken moet verlopen om tot eensluidende niet tegenstrijdige oordelen te komen.

Zie hier wederom een dogmatisch vooropzetsel van een denken dat verstand heet. Zonder zich af te vragen of die tegenspraakloosheid van de gedachtegang, waarin en als welke een oordeel verschijnt, wel op goede gronden gesteld mag worden, gaat het verstand zonder meer over tot het opstellen van denkwetten, die er op gericht moeten zijn de tegenstrijdigheid uit het denken buiten te sluiten. Afgezien van het feit dat dit weer een zelfironisering betekent, want de klassieke denkwetten zijn reeds verschijnende tegenstrijdigheid, meent het verstand dat het a.h.w. van buitenaf door de denkwetten bepaald wordt, zonder te begrijpen dat het, zelf deze wetten stellend, zich zelf bepaalt.

De verstandslogica blijkt als eenzijdigheid een bijzonder geval van de volledige of redelijke logica.

De gehele werkelijkheid, dus ook het verstand, is een „vat vol tegenstrijdigheden". Niets is eenduidig bepaald, aan alles wat wij denken, wat wij als object van denken stellen, doet zich een in zich tegenstrijdige veelheid van bepalingen gelden. Nu kan men trachten een enkele bepaling als de enig ware te stellen, doch noodzakelijker-

wijze wreekt zich dit doen, als andere, tegengestelde, bepalingen zich doen gelden.

B.v. is de mens als individu een in zich gesloten eenling, een ommuurde vesting, waarin een ander nooit doordringt, of is hij gemeenschapswezen waarin slechts het aan allen gemene omgaat en werkt? U voelt het reeds, dit of.. of deugt niet want als concrete persoon is de mens de levendige tegenstrijdigheid van beide bepalingen, hij is niet of het een of het ander, doch zowel het een als het ander. Ziedaar het geheim van Hegels logica, waartoe het verstand zo ongaarne komt omdat het dan moet afleren te zeggen: „dat kan niet". De klassieke verstandslogica is dan ook product van (en werkzaamheid als) een eenzijdig abstraherend denken, dat in zijn „of dit of dat" altijd een deel van de concrete werkelijkheid wil uitschakelen. Geen wonder dat deze logica in discrediet is geraakt en als wetenschap vrijwel genegeerd wordt door de vakwetenschappen. In deze laatste kringen meent men dat het gebrek van de logica, altijd dan de abstracte verstandslogica, in het woord te zoeken is. Het woord heeft immers meerdere betekenissen, die vaak met elkaar in strijd zijn. Als wij de woorden eens konden uitschakelen en vervangen door andere tekens met slechts één betekenis, zo redeneert men, dan zou de tegenstrijdigheid van de baan zijn. Aan deze gedachtegang ontspruit de logistiek of formele tekenlogica (foutief symbolische logica genoemd, want het zijn geen symbolen maar tekens waarmede zij werkt).

Woorden vervangen door aan de wiskunde ontleende tekens en dan alleen de wiskundig verstandelijke relatie laten gelden, dan zou men tot eenduidige uitkomsten geraken. Ook de logistiek echter is een droevige, maar daarom niet minder noodzakelijke, dwaling van het verstand.

Ten eerste: wat is een teken met slechts één betekenis? Het laat zich niet zeggen; b.v. wat betekent het teken voor: gelijkheid, grens, verschil enz.? Zeg ik gelijkheid is... en laat ik dan een bepaling volgen, dan zeg ik iets anders, dan overschrijd ik de ene betekenis, door hem anders te noemen. In de eerste plaats moet ik zeggen wat de tekens betekenen, dus heb ik weer woorden nodig. Doch ten tweede kan ik niet anders mogen zeggen dan: gelijkheid is gelijkheid of grens is grens enz.

Stommetje spelend of tautologieën pruttelend is de logistiek, als zichzelf uitschakelend denken, het duidelijke bewijs dat men het

woord nooit kwijtraakt of af kan schaffen. Aan het eind van vele berekeningen met tekens en formules moet men toch zeggen wat dit alles betekent. Wij denken nu eenmaal in woorden, d.w.z. het denken doet zichzelf woordelijk voor zich zijn en de velen die dit onstuimig ontkennen geef ik het te doen om niet in woorden te denken. Het enige dat zij doen is: in woorden denken en uitspreken dat zij niet in woorden denken. Hier houdt alle gemeenschap des geestes op en moet men het gesprek staken met de stille gedachte weer eens iemand ontmoet te hebben zonder aanleg tot de wijsbegeerte, dat is zonder aanleg om wijs te worden. (De onwijzen zijn echter beter dan zij zelf weten voorzover zij voortgaan met te doen wat zij niet laten kunnen: het denken in woorden!).

Ook op andere wijzen heeft men getracht de tegenstrijdigheid tussen verstandslogica en concrete werkelijkheid kwijt te raken. Men deed dit door de werkelijkheid zo te denken, zo op verstandelijke wijze op te vatten, dat zij overeen kwam met de tegenspraakloos gewaande logica. Dit doen des verstands resulteerde in de vele metaphysische systemen. Men dacht de werkelijkheid tegenspraakloos eenzijdig, door de gehele werkelijkheid te vereenzijdigen met een zijner vele aspecten of categoriale bepaaldheden.

Zodoende construeerde men tegenspraakloze „wereldbeelden", waarvoor de verstandslogica „opging", daarmede het begrijpen bij voorbaat uitsluitende, want begrijpen gaat nooit eenzijdig abstraherend en uitsluitend te werk.

Hoe redeneert nu Hegel, de man aan wie men altijd gebrek aan werkelijkheidszin verwijt?

Hegel redeneerde heel nuchter en simpel: „wanneer onze logica niet past op de werkelijkheid, wanneer zij blijk geeft niet te gelden voor de volledige werkelijkheid, dan moeten wij niet de werkelijkheid willen gaan omvormen en persen in een metaphysisch systeem om zodoende de (verstands) logica te redden, neen ... dan moeten wij onze logica omvormen, veranderen en uitbreiden tot dat denken dat blijk geeft zich te doen gelden in alle werkelijkheid."

Deze gedachtegang is zo vanzelfsprekend, dat wij er geen verdere argumenten aan zullen ontwikkelen en liever vragen: hoe dacht Hegel de logica?

Nu zal iedereen wel begrijpen dat het volgende in zekere zin alleen maar lapwerk kan zijn, omdat het antwoord op de vraag hoe Hegel logisch dacht alleen maar de logica zelf kan zijn. Hier en

daar iets uit een zich ontwikkelend systeem halen om het als resultaat alleen maar mede te delen gaat lijnrecht tegen de rede als proces in.

Logica is denkleer, is dat denken dat zich bewust als categoriseringsproces voortbrengt.

Wij moeten nu echter niet vergeten dat in deze sfeer de tegenstelling tussen denkleer enerzijds en werkelijkheidsleer anderzijds is opgeheven tot procederende tegenstrijdigheid in één en hetzelfde bewustzijn. Het bewustzijn heeft zich, de phaenomenologie doorlopend, gemaakt tot redelijk zelfbewustzijn dat begrijpt dat alle werkelijkheid zelfobjectivatie des bewustzijns is, dat zijn subjectieve denken, zijn denken als subject, zich objectiveert tot datgene dat het dan „de werkelijkheid" noemt. Niets is, of het is als „zijnde" door het bewustzijn gesteld, dwz. denkend zo bepaald. Het is dus één denken, één denkproces, dat zowel sub- als objectief geldt, het overgrijpende of begrijpende denken, dat als één moment, het subjectieve, zowel zichzelf als het andere van zich stelt om zo het geheel als verhouding procederend te zijn (let nu eens op deze tegenstrijdigheid „procederend te zijn", d.w.z. te worden en te zijn ineen, slechts te zijn voorzover te worden en wordende meteen als het gewordene te gelden).

De eenheid van denken en zijn geeft zich dus als proces te denken, d.w.z. als doorlopend-voorlopige eenwording (die niet anders verschijnt dan in en als het één gewordene!) hetgeen zonder zijn andere, het even doorlopend voorlopig onderscheiden worden, niet mogelijk is. Eenheid van denken en zijn is dus heel wat meer dan eenzelvigheid of onderscheidloosheid van denken en zijn; subjectieve werkelijkheid en objectieve werkelijkheid, het is een en dezelfde werkelijkheid, die zich in zichzelf onderscheidt (als denkend bewustzijn!) dit onderscheid negeert en zo tot zichzelf komt als volledige zich begrijpende werkelijkheid (waarin het onderscheid opgeheven, d.w.z. op hoger plan bewaard, is).

In Hegels geest, dat is de geest van zich zuiverend, dus zich gezuiverd hebbend, denken, de geest van Zuivere Rede, is er geen sprake meer van logica enerzijds en metaphysica anderzijds. Het is één proces dat zich zowel als de bewustwording van een bewustzijn in subjectieve zin, als de bewustwording van een bewustzijn in objectieve zin (= leer omtrent de werkelijkheid) voltrekt. Wat zich als dit proces voltrekt blijkt categoriaal, als methodisch systeem

van categorieën, in en als werkelijkheid te gelden. De categorie is denkbepaling die (subjectief) uitspreekt wat het object (objectief) is en hoe het zich verhoudt.

Categorie is dus naam voor een sub- en objectieve denkbepaling waarin en als dewelke de werkelijkheid geldt voor (en door!) het bewustzijn. In Hegels geest zijn logica en werkelijkheidsleer één. Het denken dat zich begrijpend Idee, procederende eenheid van sub- en objectiviteit, doet zijn, gaat nu uit zichzelf (krachtens aan zichzelf gestelde eis om de werkelijkheid inderdaad te gaan bepalen of categoriseren!) over tot die zelfsystematisering als dewelke het als idealiteit in en als alle realiteit geldt.

Logica en werkelijkheidsleer zijn de systematisch methodische zelfgeleding van en als het denken. Het absolute denken, als begrip of beter als het begrip de Idee zijnde, gaat nu uit zichzelf zijn verbijzonderingen, de bijzondere begrippen of categorieën, stellen.

Zelfs een kort ingaan op dit proces is hier onmogelijk, doch er moet en kan nog wel iets over de methode opgemerkt worden, die beruchte dialectische methode. Wanneer het oneindige begrip, de Idee als logische Idee, zich gaat vereindigen (en zij is niet anders werkelijk, d.i. werkzaam, dan als dit zich vereindigen, meteen in en door haar zich vereindigingen tot zichzelf als oneindig begrip komend) dan komt het tot bepaaldheid als bijzonderheid.

Nu is een bepaaldheid als bijzonderheid zonder meer nog niet het ware. De waarheid is algemeenheid, maar niet naast of tegenover de bijzonderheid, waarmede de algemeenheid, als bijzonderheid uitsluitend, zelf tot bijzonderheid zou worden, doch als ware algemeenheid, die niet anders verschijnt dan in en als zijn verbijzonderingen. Met en in elke bijzonderheid (bijzondere waarheid) verschijnt het algemene (de algemene waarheid) op bijzondere wijze.

Als eenzijdigheid, dus begrensdheid, wijst het bepaalde al dat gene af dat het niet is. Zo is bepalen meteen negeren of ontkennen (hetgeen Spinoza ons reeds leerde). Elke bepaaldheid is een onvolledigheid, die de negatie, zijn ontkenning tot dat wat hij (nog) niet is, reeds inhoudt. Wat zich hier bepaalt is het zich objectiverende denken en dit blijft dan ook niet bij de enkele bepaaldheid staan, doch schrijdt voort, dusdoende denkproces als gedachte- en gedachtegang blijkende. Deze gang of voortschrijding geschiedt krachtens een noodwendigheid die met en als elke bepaling onmiddellijk tegenwoordig is. Aan zijn grens, dat is daar waar de negatie zich doet

gelden, wijst het bepaalde naar iets anders, naar andere bepaaldheid (de grens is dus zowel ontkennend als bevestigend werkzaam!).

Het zich ontkennen, niet in het onbepaalde, maar tot andere, tegengestelde bepaaldheid ligt implicite in elke bepaaldheid. Het is dit negatieve moment, niet alleen in maar als de bepaling zelf, dat de bepaling boven zich zelf uit en omhoog drijft. Zo blijkt het bepaalde: moment of factor, als resultaat in een zich bepalende, zich steeds vervolledigende, gedachtegang. Steeds bepaalt het denken zich tot gedachte om er niet bij te blijven maar om voort te gaan en zodoende gedachtegang te zijn.

Zo zich stellend en zich wederom opheffend, deze negatie wederom negerend en zodoende dubbele of absolute negativiteit (welke positief is) blijkend, beweegt zich het denken der werkelijkheid in sub- en objectieve zin.

Dit zich bewegen is nu niets anders dan de methode volgens en als welke het denken zich voltrekt, een methode die dus niet door ons of iemand anders, van buiten af aan het denken wordt opgelegd. Daar niet alleen het denken zichzelf systematiseert, maar meteen in en als hetzelde proces de werkelijkheid zich categoriaal bepaalt, geldt de dialectiek zowel als het denken als de werkelijkheid.

Dialectiek heet dat proces volgens en als hetwelk zich het denken en de werkelijkheid in alle eeuwigheid voltrekken. Dit is dan de uitkomst, als het begrip, van de vraag hoe kennis der waarheid mogelijk is.

De dialectische methode is dus geen „denkmethode" naast andere methoden, neen het is de methodische gang van alle denken of het dit nu weet of niet en het komt er slechts op aan zich hiervan bewust te worden. Wie de methode begrijpt, begrijpt hoe het gaat in alle denken en werkelijkheid. Begrijpende, dat is dialectisch denkende, vragen wij niet meer óf dit óf dat, niet meer of de mens een zoogdier is of een godzoekend wezen; hij is noch alleen het ene, noch alleen het andere, om tevens zowel het een als het ander te zijn. Zo is de mens zelf voorbeeld en geval van de levende, zich stellende en opheffende, tegenstrijdigheid, die Idee heet.

HEGELS PHILOSOPHEREN EN DE WERKELIJKHEID

MENIG lezer zal, na kennis genomen te hebben van de voorafgaande hoofdstukken, wellicht de vraag bij zich voelen opkomen: wat is het nut van dit alles, wat betekent dit voor mij? Is hier geen abstract woordenspel aan de gang, dat hoogstens het denken bevredigt, doch verder de mens ongeroerd laat?

Wie zo vraagt en zo moet vragen, omdat hij Hegel nog niet begrijpt, voelt toch alreeds waar het in elk waarachtig philosopheren op aan komt. Wijsbegeerte is geen zaak van kamergeleerden, geen ijdel spel dat naast of buiten de werkelijkheid staat.

Wanneer wij dit besef goed vasthouden, zal bij nader toezien juist blijken dat Hegels philosopheren niet alleen niet naast de werkelijkheid staat, maar zelfs de volledige werkelijkheid inhoudt, als begrip, als begrepen werkelijkheid.

De titel van dit hoofdstuk, die stelt alsof er een Hegels philosopheren zou zijn en dan ook nog een werkelijkheid, is misleidend. (Zoals alle woorden kunnen misleiden of leiden tot begrip, afhankelijk ervan of men hen neemt, dan wel verneemt, dat is anders neemt. Een philosoof kan men nooit bij zijn woord nemen, altijd moet men de innerlijke zin, de diepere betekenis, die niet onmiddellijk verschijnt, eraan weten te bedenken).

Met dat al is philosophie niet nuttig in materiële zin, omdat er niet, zoals in het economische proces, nuttig, dat is te nuttigen of te verbruiken goed wordt voortgebracht. Neen, het hogere nut der wijsbegeerte is haar waarde voor de volledige mens, de mens, die gevoelt en beseft meer te zijn dan natuurlijk of materieel wezen, voorzover meteen het geestelijke of hogere in hem en als hij zelf werkzaam is.

Hegel heeft ons geleerd dat wij als mens nooit buiten de werkelijkheid staan, dat wij niet alleen tot de werkelijkheid behoren, maar dat wij op onze wijze mede de werkelijkheid zijn. Wanneer wij dus over de werkelijkheid denken, denkt de werkelijkheid in ons en als wij, over zichzelf. Dit is een merkwaardige gedachte, die hoewel tegen het rechtlijnig verstand ingaande, toch onontkoombaar is. Wij de werkelijkheid zijnde, deze tevens begrijpende, begrijpen, als dit subject, deze verenkelde en vereindigde werkelijkheid, meteen de werkelijkheid naar zijn objectieve begrip; objectief, d.w.z. alom en eeuwig geldig, doordat ons begrijpen als enkeling meteen ons aller begrijpen doet verschijnen.

Maar dat denken en begrijpen dan zal men zeggen, is er nog niet zoiets als het voelen en het willen van de waarheid, gaat Hegel daar niet omheen en is hij zodoende niet weer eenzijdig?

Zo vraagt men alleen omdat men een bepaalde mening omtrent het woord „denken" heeft en tevens gelooft dat het zo vermeende denken gelijk staat met alle denken, met de volledige betekenis van het woord „denken". Om misverstand en wanbegrip te vermijden vrage men zich liever eerst af: wat versta ik onder denken en wat begrijpt Hegel er onder?

Denken is geestelijke werkzaamheid en wel die werkzaamheid die ons doet bepalen en zeggen, dat en wat het object is. Zo is denken om te beginnen noemen, verenkelend aanduiden met een naam. Waar er maar iets bepaalds voor de geest geldt, daar is de geest denkende bezig, zelfs indien hij dit iets als het onbepaalde bepaalt. Zo zeggen wij met Aristoteles, de geest is niet werkelijk aleer hij denkt. Deze bepalende werkzaamheid, dit bepalen van wat voor ons geldt, kennen wij allen bij uitstek als het verstand. De geest, als verstand, onderscheidt, dat is bepaalt de dingen. Echter blijkt dit bepalen ook al daar te werken, waar de geest nog niet (uitsluitend) verstandelijk bezig is. Waar de geest voelender wijze, als gevoel, bezig is, wordt nl. ook bepaald. Wanneer ik zeg, dit of dat te gevoelen, dan verschijnt er iets zeer bepaalds voor mijn bewustzijn, dan ben ik onmiddellijk op gevoelende wijze bewust. Voor zover dan het gevoel een bepaald gevoel is (en een onbepaald gevoel is helemaal niets) verschijnt het denken hiermede meteen als het bepalende moment. Conclusie: wij denken alreeds (op gevoelvolle wijze) waar wij menen nog niet te denken. Denken in Hegels geest is dan ook de volledige geestelijke werkzaamheid, die zich nader specificeert in ge-

voelen, verstandelijk denken en willend denken (want ook de wil is altijd denkend bepaalde wil!)

Met redelijk denken bedoelt Hegel nu dit volledige overgrijpende proces, als geestelijke werkzaamheid, waarin zich de momenten gevoel, verstand en wil (het op de praktijk gerichte denken) laten onderscheiden. Redelijk denken is dus niet een apart soort denken naast die andere functiewijzen van de geest, maar de overgrijpende eenheid van alle denken als proces dat zich als zijn zelfverbijzonderingen inhoudt en omvat. Gevoel en verstand zijn reeds op hun wijze het redelijk denken, doch zij herkennen zich nog niet als geval van de rede, zij zijn de rede „an sich" en nog niet „Für sich". Waar het op aan komt is ons bewust te worden van hetgeen wij naar aanleg of mogelijkheid reeds zijn.

Als gevoelend en gevoelig wezen ben ik reeds redelijk (denkend) doch kan ik mijzelf als zodanig nog niet waar maken. Het gevoel is het individuele en in die zin het louter enkele en subjectieve waar niet over te redekavelen valt. Als aanvankelijke, onmiddellijke zich nog niet waar makende, zekerheid doet het gvoel echter terdege mede in het proces als de rede. Wie echter tot zuivere rede wil komen moet niet bij zijn gevoel blijven zweren, maar het, als moment, opheffen tot het volledige proces als de zich wetende rede (die Idee heet). Dit is de ontwikkeling van „an sich" via „für sich" tot het „an und für sich"; dan geldt de rede voor zichzelf zoals hij zelf is.

Wie dit begrepen heeft zal niet meer zeggen, dat Hegel iets verwaarloosde, dat in zijn philosopheren niet de gehele mens in het spel is, de mens in volle werkelijkheid.

De redelijk philosopherende kan niet onveranderd of onberoerd blijven, voorzover zijn tot rede komen niet anders is dan zijn doorlopend zichzelf aangrijpen. Zich als eenzijdig moment (o.a. gevoel, verstand, mening, voorstelling enz.) aangrijpende en doordenkende, heft de geest zich, als deze zelfverstelling of zelfverbijzondering, meteen op tot het volledige (denk) proces dat hij „an sich" reeds is. Wat de redeleer ons te bedenken geeft is niet anders dan de zich vervolledigende geest.

In de Zuivere Rede gaat het om de gehele mens als en in zijn concrete werkelijkheid, dat is de werkelijkheid zoals deze het eerst door Hegel in beginsel volledig is doordacht.

De taak van de wijsgeer is: de werkelijkheid te denken als proces

van zich zuiverende rede. In en als elk zijner momenten (bv. natuur, samenleving, geest, enz.) is de werkelijkheid redelijk (d.w.z. is er één en hetzelfde dialectische proces werkzaam), doch als rede „an sich" nog niet de zuivere rede. Zuiver wordt de rede, indien zij zich door al haar momenten heendenkt, deze opheft in zichzelf en tot zichzelf, om zo, zich vervolledigend, zich zuiverend, zich de zuivere rede wordend te doen zijn.

Indien het dan gaat om het redelijk doordenken van de concrete werkelijkheid (opdat deze tot begrip kome), waarom dan niet maar meteen begonnen, waarom dan eerst die altijd abstracte bewustzijnsleer en logica? Hegel heeft toch over zoveel concretere onderwerpen gephilosopheerd, b.v. over de natuur, het leven, de enkele mens, de samenleving in maatschappij en staat, het recht, de geschiedenis, de kunst, de godsdienst, waarom liever niet onmiddellijk met een dezer onderwerpen begonnen, dat is toch veel interessanter?

Helaas is dit onmogelijk. Zonder zich bewust te maken wat denken betekent, hoe dit als proces verloopt, hoe het als bepalen en al bepalend toegaat en zich systematisch tot bepaalde categorieen verdenkt, kan men niet beginnen aan het doordenken van de concrete werkelijkheid. Men denkt er dan zonder meer op los, als verstand, dat overal verstand van heeft behalve van zichzelf, en zo ontstaan de raarste gewrochten, die men uitgeeft voor kennis van de werkelijkheid. Eerst wanneer men zich in phaenomenologie en logica geoefend heeft en dusdoende bewust geworden is dat het één en hetzelfde begrip als proces is, dat zowel als het denken als het overdachte, het subjectieve als het objectieve, werkzaam is. opent zich de mogelijkheid om, met en als dit zich in abstracto gezuiverde begrip, de concrete werkelijkheid zuiver te gaan begrijpen. Wat wij dan als die werkelijkheid hebben te begrijpen kan hier alleen maar kort aangeduid worden.

HEGEL, ZIJN REALISME EN ZIJN IDEALISME

REGELMATIG hoort of leest men de opmerking dat Hegel de realiteit verwaarloost of miskent en dat hij daarvoor in de plaats een abstracte begrippenwereld stelt. Zoals elke mening berust ook deze opmerking op onvoldoende doordenken van hetgeen Hegel ontwikkelt. In waarheid komt de realiteit bij Hegel volledig tot haar recht. Herhaaldelijk merkt Hegel op dat de realiteit, de wereld als zijnde, de wereld vol zaken, feiten en dingen als het tast-hoor- en zichtbare, het enige uitgangspunt is voor de philosoof. Wanneer men begint na te denken heeft men om te beginnen met de realiteit te maken als onmiddellijke ervaring en Hegel is de laatste om hier iets te verdoezelen of er zonder meer aan voorbij te gaan. Integendeel, bij geen philosoof komt de realiteit zo tot haar recht en waarheid als bij Hegel en in dit opzicht kan men Hegel realist noemen, zoals men iemand realist noemt, die zich om te beginnen aan de feiten houdt en niet direct met quasie verheven zaken komt aandragen. Hegel was zich echter meteen bewust dat men bij het blote feit niet kan blijven staan, wat blijkt indien wij gaan bedenken hoe het met die realiteit gesteld is. Voor het gewone dagelijkse bewustzijn (ook dat van de wijsgeer) geldt om te beginnen een eindeloos geschakeerde realiteit. Wanneer men daar al of niet wetenschappelijk op toetreedt meent men, op verstandelijke wijze ervarende, een menigte dingen en feiten te kennen. Door de ervaring leren wij de realiteit kennen heet het dan. Zo wij echter nader toezien op die ervaring (door zoals Hegel deed ons af te vragen: wat doen wij eigenlijk wanneer wij ervarende bezig zijn?) dan blijkt dat wij ervarende altijd meer doen dan wij menen te doen, dat is feiten en zaken te kennen zoals zij zijn, zonder er iets aan toe of af te doen. Ervaren is n.l. meer dan alleen maar opvatten, in de zin van

gewaarworden en waarnemen van verenkelde zaken en feiten. Ervarende gaan wij het enkele waargenomen feit, of de veelheid van afzonderlijke feiten, te boven en te buiten, door verband te leggen tussen de enkele feiten. Wanneer men enige malen de vingers aan een kachel heeft gebrand, dan zegt men niet telkens een feit te hebben geconstateerd, maar dan zegt men tevens ervaren te hebben dat men van een heet voorwerp moet afblijven. Deze kennis, als deze conclusie, die het verband tussen de enkele feiten stelt, wordt nu niet waargenomen, doch gedacht. Niet waarnemenderwijze, doch denkenderwijze komt de eenheid als betrekking der feiten tot stand en zo ervaren wij eerst. Het verband tussen de feiten, dat de ervaring eerst werkelijke ervaring doet zijn, wordt zelve niet waargenomen maar gedacht. Ziedaar het merkwaardige: het wezenlijke aan de ervaring die ons de realiteit doet kennen is het denken als betrekking of verband stellend. Het ervaren van de realiteit als reeële wereld, waarin orde en verband heerst, is niet zonder meer het passief nemen van een buitenbewuste realiteit, maar reeds de daad van het denkende bewustzijn zelf. Hoe het bewustzijn, het denken, zich ook wendt of keert om de realiteit buiten zich te houden, altijd vat het haar op en brengt er zijn denkbepalingen of categorieën in tot gelding. Eerst door deze werkzaamheid van het bewustzijn, deze werkzaamheid als het werkzame bewustzijn zelf, wordt de chaos tot kosmos, tot bepaalbare en bepaalde, dat is gekende realiteit. Wat er ook geldt: geen realiteit zonder bewustzijn, geen zijn zonder denken. (het zijn van de realiteit is haar gedacht worden.)

Het onnozele geloof aan een realiteit als een zijnde dingenwereld, die buiten en onafhankelijk van het bewustzijn zou bestaan, heft zich dus vanzelf op, indien wij consequent toezien op ons ervaren en kennen van die realiteit. De wereld als zijnde en de wereld als denken zijn, ondanks alle onderscheid, een wereld. Beter gezegd zijn zij niet één wereld, doch worden zij doorlopend één en wel als dat proces dat bij Hegel „de werkelijkheid" heet. De werkelijkheid is niet eenzijdig realiteit, valt daar niet mee samen, doch is wezenlijk eerst werkelijkheid, dat is werkzaamheid, door en voor het bewustzijn: dat is in eenheid met zijn ideeële moment. Realiteit en idealiteit zijn dan ook de door en voor ons onderscheiden momenten der werkelijkheid.

Zo komt de Zuivere Rede vanzelf, krachtens eigen doen, van realisme tot idealisme. Idealistisch, zegt Hegel, is elke philosophie

die deze wereld als realiteit, als zijnde of materieele wereld, niet als een laatste laat gelden, doch daarbovenuit het hogere, het geestelijke tot gelding brengt. Zo gesteld zijn wij allen hoe dan ook reeds idealistisch, zonder echter nog te weten wat dit betekent. Hegel noemde zijn philosophie echter niet alleen idealisme, maar absoluut idealisme en wat dit betekent valt voor beginnelingen niet zo eenvoudig te beredeneren.

Om hier verder te komen moet de vraag gesteld worden naar de verhouding, als betrekking, van de momenten of factoren: realiteit en idealiteit, der volledige werkelijkheid. Het verstand, dat alles goed scheidt, kan die betrekking (betrekking is goed gedacht altijd eenheid van eenheid en onderscheid) zich niet anders voorstellen dan als som. De werkelijkheid „bestaat" uit realiteit en idealiteit heet het dan. Zo is het echter niet en de moeilijkheid ligt juist in het opheffen van dit verstandsbarbarisme tot begrip.

Van de twee factoren, de denkende geest als bewustzijn of ik, de idealiteit, en het overdachte, de realiteit (de natuur en elke andere zaak die de geest om te beginnen buiten zich denkt) komt aan de eerste een bijzondere functie of betekenis toe.

Met dat de geest de realiteit denkt, dus kent, d.w.z. categoriaal bepaald en geordend voor zich als bewustzijn doet verschijnen en zo het realiter geldende als geordende wereld (zg. buitenwereld) voortbrengt, ontvouwt deze geest zich meteen zelf als denkproces, d.w.z. brengt hij zichzelf voort als zich methodisch systematiserend denken.

Ziedaar het merkwaardige (datgene dat waard is om bemerkt en onthouden te worden); het denken (de geest als denken, als die alles bepalende werkzaamheid als dewelke de geest geldt) dat het andere denkt, denkt meteen zichzelf; niet na elkaar, maar in en als een proces.

De geest, die het andere van zich als kennis voortbrengt, brengt meteen zich als zelfkennis voort. Schijnbaar zich aan het andere, de wereld, te buitengaande en er zich in verliezende, komt de geest, zich hervindende in dit andere, meteen tot zichzelf. Van beide onderscheiden momenten of factoren, geest en wereld, denken en zijn, idealiteit en realiteit, die in hun onderscheid als „slechts" moment tegenover elkander staan, is het de geest, die zowel voor zichzelf als voor zijn andere verantwoordelijk is, die als een moment tevens het geheel als verhouding of betrekking inhoudt en bepaalt.

Het is dat moment als geest, dat Hegel de prachtige naam van „het overgrijpende moment" heeft gegeven. Als het ene moment, dat zowel zichzelf als moment als zijn andere als moment, dus hen beide als tegenstrijdigheid inhoudende, bepalend overgrijpt en zo eenheid van hoger orde, nl. eenheid van eenheid en onderscheid, voortbrengende is, is de geest dat wat Hegel de Idee heeft genoemd.

Idee is naam voor dat proces als hetwelk zich denken en zijn, geest en wereld, bewustzijn en zaak, in eenheid, het onderscheid stellend en opheffend, als concrete tegenstrijdigheid manifesteren. Wat er ook geldt in werkelijkheid en als werkelijkheid, het is altijd geval van de Idee, de zich vereindigende, zich verstellende, dus meteen zich vereindigd of versteld hebbende, Idee.

Wanneer wij, om te beginnen realiter de werkelijkheid zijnde, ons tevens van en als de werkelijkheid idealiter bewust worden, dan blijkt alles zijn waarheid en begrip eerst te krijgen indien het als geval van de zich verwerkelijkende Idee gedacht wordt.

Al het eindige is op zichzelf onwaar en houdt geen stand. Wat eeuwig geldt is het komen en gaan, als doorlopend voorlopige (want het is nooit uit!) zelfveruiterlijking van en als de Idee. Niets dat geldt voor de geest als het andere, of het is het andere van de geest, genegeerde of veruiterlijkte geest. Wanneer de geest, als Idee, zijn zelfveruiterlijkingen als zodanig gaat begrijpen, dan is hij daarin niet bij het volslagen vreemde, maar komt hij in en als zijn zelfveruiterlijkingen tot zichzelf, om als dit begrijpen meteen bij zichzelf te zijn.

Wat dus in alle werkelijkheid en als alle werkelijkheid blijkt te gelden is de geest, die als Idee het geheel (zichzelf en zijn andere, zich als geest en zich als natuur) overgrijpt.

Niet alleen in alles maar meteen als alles is de Idee werkzaam. Alle denkbare gesteldheden voor het bewustzijn blijken zelfverbijzonderingen der algemene Idee. Als ware algemeenheid geldt deze niet naast of buiten zijn verbijzonderingen. Het abstracte algemene, dat het verstand zich tegenover het bijzondere voorstelt, is niet waarlijk algemeen, want het heeft aan het bijzondere zijn grens, het bijzondere valt daarbuiten. Neen, het ware algemene, als hetwelk zich de Idee te denken geeft, is zo algemeen dat het zichzelf en zijn tegendeel omvat, om zo algemeenheid van hoger orde te zijn. Elke bijzonderheid is deze algemeenheid zelf, als zelfverbijzonde-

ring. De Idee geldt of verschijnt niet buiten zijn verbijzonderingen, buiten zich als zijn evenzovele zelfverbijzonderingen. Dit is de absolute Idee, die de werkelijkheid inhoudende, deze meteen uit zich ontvouwt.

HEGELS INVLOED OP ONS DENKEN

WANNEER wij de invloed van Hegel op het denken der na hem komende generaties afmeten naar het kleine getal dergenen die zuiver in zijn geest dachten, dan moet die invloed zeer gering genoemd worden.

Daartegenover staat dat Hegels naam in zeer vele boeken van de meest uiteenlopende aard een ontelbaar aantal malen genoemd wordt. Wat men dan echter ontmoet is niet Hegels geest, Hegels denken, maar mening en opvatting omtrent Hegel, dus interpretatie. Met geen philosoof wordt zo gesold als met Hegel. Dit kan juist zo gemakkelijk met Hegel, omdat hij niets eenzijdig verwerpt of aanvaardt, maar alles laat gelden zoals het zich noodwendig naar het begrip doet gelden. Zo kan men Hegel alles laten zeggen door eenvoudig zijn systematisch ontwikkelen te negeren en hier en daar iets uit het logisch verband te halen om het, al of niet met zuivere bedoelingen, in ander veband naar voren te brengen.

Wij moeten dus de merkwaardige conclusie trekken dat het wanbegrip omtrent Hegel, „de uitlegging" als verdraaiing van zijn denken, een veel grotere invloed uitoefent dan zijn denken zelf.

Vragen wij dus liever wat Hegels werkelijke denken voor ons kan betekenen, indien wij ons dit denken eigen maken. Hegel leert ons begrijpen dat de werkelijkheid één proces is dat in en als het denkende ik tot bewustzijn van zichzelf komt. Niets is er dat met en in dit proces tot gelding komt voor het bewustzijn (en dat is alles wat men werkelijk kan noemen) dat als apartheid of gescheidenheid zonder meer vastgehouden kan worden. Indien alles procedeert, is het stellen van het resultaat, als zijn ontwikkelen uit zijn voorgaande, meteen zijn opheffen, als het ontwikkelen tot zijn vol-

gende. Niets geldt op zichzelf, alles is betrekkelijk. Wat iets op zichzelf is laat zich niet zeggen, wel hoe het zich verhoudt en zich betrekt. De betrekkelijkheid of relativiteit is absoluut; ziedaar het begrip dat Hegel logisch ontwikkelde ruim honderd jaar voor Einstein als wiskundig-natuurkundige tot een dergelijke conclusies kwam.

Alles wat zich om te beginnen als gescheiden voordoet, blijkt bij nader bedenken en welbegrepen slechts onderscheiden en op elkaar betrokken.

Dit besef en begrip van de eenheid in alle werkelijkheid, dus in alle tegenstrijdigheid, is meer dan een wetenschappelijk wijsgerige verworvenheid, want het doordringt de gehele mens, ook waar hij niet uitdrukkelijk als philosoof bezig is, m.a.w. het doordringt en beheerst zijn dagelijks leven.

De in Hegels geest geadelde mens staat met begrip, ja als het begrip zelf, in de volle werkelijkheid. Hij is niet haastig met een eenzijdig geveld oordeel, maar schort dit op en erkent onmiddellijk het tegendeel. Zo schuwt hij de strijd niet, doch begrijpt deze als het proces, als het zich onderscheidend verenen en het zich verenend onderscheiden, als de waarheid der op zichzelf onhoudbare en nietige momenten.

Geen tegenstelling zo groot of de Hegelse geest weet er, in alle onderscheid, de eenheid aan te bedenken.

De ware philosophie is niet een philosophie die naast de werkelijkheid staat en daarop hoogstens van toepassing is. Neen de ware philosophie is de werkelijkheid zelve zoals deze zich woordelijk tot zijn begrip ontvouwt. Wie dit begrijpt spreekt dan ook niet meer van de „invloed" van Hegel op ons denken. Hegels denken is niet een apart denken dat tegenover ander denken staat en daar hoogstens van buitenaf kan „invloeien" of van invloed op kan zijn. Hegels denken is alle denken zoals dit zich tot zijn begrip, tot begrijpend denken, maakt of ontwikkelt. Dit denken is de waarheid als zich doorlopend voorlopig tot waarheid brengend, als zich doorlopend voorlopig waar makend denken. Wat zich waar maakt heeft zich echter meteen waar gemaakt, het proces hoeft niet op zijn resultaat te wachten; procederen is onmiddellijk resulteren.

Zich volbrengend heeft de waarheid zich meteen volbracht, niet om uit te zijn, maar om zo eeuwig procederend te gelden. Zo kon Hessing zeggen dat het denken de waarheid zijnde zich tevens waar maakt. De zich in en als dit denken bewegende geest is pas waar-

lijk vrij. Al het andere (het niet geestelijke) begrijpt deze geest als *zijn* andere, als eindige zelfverstelling van zich als Idee.

Het natuurlijk daarzijnde (de buitenwereld) is voor deze geest niet meer het vreemde waardoor hij van buiten af bepaald wordt, doch hijzelf, als zelfveruiterlijking, als geheel van voorwaarden ter zijner verwerkelijking. Het zich te buiten gaan van de geest (als geest) is meteen zijn zich herinneren. Zo is de geest eerst waarlijk vrij, want hij is niet onbepaald en niet door iets anders bepaald, maar door zichzelf bepaald. Door zichzelf voor zichzelf te zijn: ziedaar het begrip der Absolute vrijheid.

Deze vrijheid, dit hoogste begrip des mensen, heeft Hegel ons te beleven en te bedenken gegeven. Voorwaar geen geringe zaak.

Rotterdam, januari 1956.

LITTERATUURLIJST:
(alleen de boeken met een sterretje zijn nog nieuw verkrijgbaar).

Voor beginners zijn de eerste acht aan te bevelen:

1.* *Inleiding tot het wijsgerig denken:* Ir. B. Wigersma 1946 bij C. A. J. v. Dishoeck C.V.
2. *Practische Wijsbegeerte,* 1e of 2e druk: Prof. J. G. Wattjes 1924.
3. *Bewustzijn en Werkelijkheid,* vooroefening tot een bewustzijnsleer naar mondelinge voordrachten van J. Hessing, bewerkt door J. G. Wattjes.
4. *Leib und Seele, eine Vorschule zu Hegels Philosophie des Geistes.* 1e uitgave 1837, door J. E. Erdmann, opnieuw door Bolland uitgegeven in 1902.
5. *Grundriss der Logik und Metaphysiek, eine Einfuhrung in Hegels Wissenschaft der Logik door J. E. Erdmann.* Uitgave Bolland 1901.
6. *Kritik des Bewustseins, eine Vorschule zu Hegels Wissenschaft der Logik,* door G. A. Gabler. Uitgave Bolland 1901.
7. *Logos, Logisch weten en Centrale Wetenschap,* (inleidend) door Ir. W. F. Staargaard 1923, Baarn, Hollandia Drukkerij.
8. *Collegium Logicum,* door Prof. G. J. P. J. Bolland (1e druk 1904, 2e druk 1931 bij W. Versluys).
9. *Zelfbewustwording des Geestes I,* door J. Hessing. W. Versluys Uitgeversmaatschappij Amsterdam.
10.* *Zelfbewustwording des Geestes II,* door J. Hessing, 1952, C. A. J. v. Dishoeck, Bussum.
11. *Logica als leer van Zuivere Rede,* deel I inleiding, door J. Hessing, 1939, bij C. J. A. v. Dishoeck, Bussum.
12.* *Logica als leer van Zuivere Rede,* deel II *Zijn,* door J. Hessing, 1948, bij C. A. J. v. Dishoeck, Bussum.

13. *Spraak, Taal en Rede,* door W. L. Thieme, 1941, C. A. J. v. Dishoeck, Bussum.

14.* *Natuurphilosophie,* door Ir. B. Wigersma, 1951, C. A. J. v. Dishoeck, Bussum.

15. *De Zuivere Rede en hare Werekelijkheid,* 3e druk door P. J. G. J. Bolland.

16.* *Encyclopaedie der philosophische Wissenschaften,* G. W. F. Hegel.

17.* *Phaenomenologie des Geistes,* G. W. F. Hegel.

18.* *Wissenschaft der Logik,* G. W. F. Hegel.

Verder bestaat er sedert 1923 in Nederland het tijdschrift „De Idee", orgaan van het Bollandgenootschap voor Zuivere Rede, dat met 2 of 3 afleveringen per jaar verschijnt en uitsluitend gewijd is aan de wijsbegeerte in de geest van Hegel. Abonnement *f* 10.— per jaar, inclusief lidmaatschap van het Bolland Genootschap *f* 15.— per jaar.

Adres administratie: Mr. C. Blankevoort, Hedastraat 6, Haarlem.

HOOFDFIGUREN VAN HET MENSELIJK DENKEN

De boekjes in deze reeks beogen een beknopte inleiding te geven tot het denken van die figuren, die op het geestesleven van onze tijd grote invloed uitoefenen.
De serie wil voorzien in de algemene behoefte aan een eerste oriëntatie omtrent de stromingen en hoofdfiguren van onze tijd.
De boekjes zijn geschreven door deskundigen en gesteld in algemeen begrijpelijke vorm.

Behalve dit deeltje verschenen in dezelfde serie

KARL BARTH, door *E. L. Allen.*
EMIL BRUNNER, door *E. L. Allen.*
S. FREUD, door *Jhr Dr W. H. Alting van Geusau.*
J.-P. SARTRE, door *J. Plessen, Litt. Drs.*
MACHIAVELLI, door *Prof. Mr Dr J. Barents.*
KARL MARX, *door J. de Kadt.*
EINSTEIN, door *Prof. Dr H. Freudenthal.*
PLATO, door *Dr G. J. de Vries*
SCHWEITZER, door *Prof. Dr C. J. Bleeker.*
KIERKEGAARD, door *Dr J. C. A. Fetter.*
NIETZSCHE, door *Mr Josine W. L. Meijer.*
CONFUCIUS, door *Jef Last.*
GOETHE, door *G. H. Streurman.*
PICASSO, door *C. Doelman.*
JUNG, door *Dr Elisabeth Camerling.*
MOZART, door *E. Bekius.*
HEIDEGGER, door *Dr Ir J. van Slooten.*

In voorbereiding is o.a.:
DARWIN, BACH, YOGA, MONDRIAAN, TOYNBEE.

Prijs per deeltje *f* 1.60.

UITGEVERIJ BORN N.V.
ASSEN / AMSTERDAM